

УДК 94 (477.87):281.9

UDC

DOI: 10.17223/18572685/46/14

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА НА ЗАКАРПАТТІ В ПЕРШІ РОКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ (НА ДОКУМЕНТАХ РОЗСЕКРЕЧЕНИХ ФОНДІВ ДАЗО)

Ю.В. Данилець

Ужгородський національний університет
Україна, 88000, г. Ужгород, пл. Народна, 3
E-mail: jurijdanilec@rambler.ru

Авторське резюме

В статті проаналізовано документи раніше засекречених фондів Державного архіву Закарпатської області. Серед них фонди Р-195, П-1 та П-9. Наповнення цих фондових одиниць має свою специфіку та значно відрізняється від інших фондів. Гриф «таємно» та «цілком таємно» надає джерелам ще більшої важливості та унікальності. Обмежившись лише трьома роками історії Закарпатської області в складі УРСР, нам вдалося прослідкувати специфічні риси державної політики та розвитку православ'я. Вивчені документи згруповані в чотири групи: матеріали, що стосуються державної політики щодо церкви та місцевого уповноваженого у справах РПЦ; документи про зловживання органів влади, скарги представників духовенства та вірників; інформація щодо діяльності єпископа та монастирів; узагальнюючі звіти уповноважених. Виявлені факти дають можливість більш наближено відтворити розвиток православної церкви на Закарпатті та заповнити «білі плями» її історії.

Ключові слова: держава, документи, єпископ, політика, уповноважений, церква.

ПРАВОСЛАВНАЯ ЦЕРКОВЬ В ЗАКАРПАТЬЕ В ПЕРВЫЕ ГОДЫ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ (НА ДОКУМЕНТАХ РАССЕКРЕЧЕННЫХ ФОНДОВ ГАЗО)

Ю.В. Данилец

Ужгородский национальный университет
Украина, 88000, г. Ужгород, пл. Народная, 3
E-mail: jurijdanilec@rambler.ru

Авторское резюме

Проанализированы документы ранее засекреченных фондов Государственного архива Закарпатской области. Среди них фонды Р-195, П-1 и П-9. Наполнение этих фондовых единиц имеет свою специфику и значительно отличается от других фондов. Грифы «секретно» и «совершенно секретно» делают источники еще более важными и уникальными. Ограничившись лишь тремя годами истории Закарпатской области в составе УССР, мы смогли проследить специфические черты государственной политики и развития православной церкви. Исследованные документы можно разделить на следующие группы: материалы, касающиеся государственной политики в отношении церкви и местного уполномоченного по делам РПЦ; документы о злоупотреблениях органов власти; жалобы представителей духовенства и верующих; информация о деятельности епископа и монастырей; обобщающие отчеты уполномоченных. Выявленные факты дают возможность более верно отобразить развитие православной церкви в Закарпатье и заполнить «белые пятна» ее истории.

Ключевые слова: государство, документы, епископ, политика, уполномоченный, церковь.

ORTHODOX CHURCH IN TRANSCARPATHIA IN THE EARLY SOVIET YEARS (ON DOCUMENTS FROM DECLASSIFIED SATR FUND)

Ju.V. Danilets

Uzhgorod National University
3 Narodnaya Square, Uzhgorod, 88000, Ukraine
E-mail: jurijdanilec@rambler.ru

Abstract

The article analyses the documents from the previously secret funds of the State Archives of Transcarpathian region, including those from R-195, P-1 and P-9. These funds have their specificity and differ significantly from other funds. Marked as “Classified” and “Top secret”, they acquire even greater importance and uniqueness. Having analysed the documents for only three years of the history of Transcarpathia as a part of the USSR, we could trace specificity of the state policy and Orthodox Church development. The documents under study can be divided into four groups: materials concerning state policy regarding the church and the local ROC commissioner; documents about abuses of authorities; complaints of the clergy and the parish; information on the activities of the bishop and monasteries; summarizing reports of commissioners. The revealed facts result in a more precise description of the Orthodox Church development in Transcarpathia, thus filling the “white spots” in its history.

Keywords: state, documents, the bishop, policy, commissioner, church.

22 січня 1946 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР було затверджено подання Президії Верховної Ради УРСР про утворення Закарпатської області у складі УРСР. Вже за кілька днів після утворення Закарпатської області Президія Верховної Ради УРСР 24 січня 1946 р. прийняла постанову про введення з 25 січня того ж року на території області законодавства Радянської України. Кілька місяців раніше, восени 1945 р., було вирішено питання про перехід православної Мукачівсько-Пряшівської єпархії до складу Руської православної церкви.

Контроль за діяльністю релігійних організацій на території області здійснювали дві структури: Рада у справах Руської православної церкви (далі – РПЦ) (створена постановою РНК СРСР від 14 вересня

1943 р.) та Рада у справах релігійних культів (створена постановою РНК СРСР від 19 травня 1944 р.). На Закарпатті, в період Народної Ради Закарпатської України, 20 квітня 1945 р. було прийнято декрет «Про утворення управління в справах культів» (Данилець, Міщанин 2013b: 46). До компетенції новоствореного управління належали «всі справи церковні та релігійні, включно упорядкування справ про майно церковних (релігійних) общин та вирішення майнових спорів між ними на території Закарпатської України». Уповноваженим у справах культів було призначено Петра Лінтура (Вісник 1945: 114–115).

З утворенням Закарпатської області відбулася уніфікація та реорганізація місцевих органів влади, в тому числі й управління в справах культів. Керівником Ради у справах РПЦ в області й надалі залишився П. Лінтур. Рішенням Закарпатського облвиконкому від 26 березня 1947 р. на посаду уповноваженого було призначено Івана Ромера (ДАЗО 9: 11). Рівно через рік керівником ради був призначений Григорій Панченко, а з липня 1948 р. до 1960 р. уповноваженим працював Антон Шерстюк. Це був досвідчений чиновник, що в 1945–1948 рр. керував Радою у справах РПЦ в Дрогобицькій області. Радою у справах релігійних культів при Закарпатському облвиконкомі в 1946–1947 рр. керував Сергій Лямін-Агафонов, а в 1948–1959 рр. – Михайло Распутько.

У звіті на ім'я уповноваженого Ради у справах РПЦ по УРСР П. Ходченка від 7 лютого 1947 р. обласний уповноважений П. Лінтур вказував, що православні на Закарпатті мають у своєму володінні 182 храми (із них 10 монастирських) та 12 каплиць (із них 9 монастирських). В межах єпархії діяло 18 чернечих громад (4 чоловічих та 3 жіночих монастирів, 5 чоловічих та 6 жіночих скитів) та 135 сільських і міських приходів, які обслуговувало 136 представників духовенства. Загальна кількість православних вірників складала 142 тис. чол. (ДАЗО 8: 1–2).

У переважній більшості наукових публікацій дослідники зверталися до двох фондів Державного архіву Закарпатської області: Р-544 – «Уповноваженого Ради у справах Руської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по Закарпатській області» та Р-1490 – «Уповноваженого Ради у справах релігійних культів по Закарпатській області» (Данилець, Міщанин 2013a; Данилець 2015). Нашу увагу привернули архівні фонди, котрі до недавнього часу були секретними. Це, в першу чергу, фонд Р-195 «Виконавчий комітет Закарпатської обласної Ради депутатів трудящих», П-1 «Закарпатський обласний комітет Комуністичної партії України, м. Ужгород» та партійний архів Мукачівського окружного комітету КП(б) (П-9).

Хронологічно дана публікація обмежується 1946–1949 рр.,

що обумовлено утворенням Закарпатської області у складі УРСР та ліквідацією греко-католицької церкви в області. Опрацьовані нами джерела можна умовно розділити на кілька груп: документи, що стосуються державної політики щодо церкви та місцевого уповноваженого у справах РПЦ; зловживання місцевих органів влади, скарги представників духовенства та вірників; матеріали щодо діяльності єпископа та монастирів; узагальнюючі звіти.

Що стосується документів першої групи, то виявлена інформація є достатньо різнобічною. На виконання директиви штабу Прикарпатського військового округу від 27 січня 1947 р. обласних уповноважених Ради у справах РПЦ та релігійних культів просили надати відомості про наявність в Закарпатті релігійних культів, духовенства та інформацію про ставлення священиків до міроприємств радянської влади (ДАЗО 4: 25). Відповідь на дане прохання у фонді не виявлено. 5 липня 1948 р. облвиконком ухвалив важливе рішення «Про використання бувших церковних житлових приміщень». Голів окружних та міських Рад депутатів трудящих було зобов'язано через десять днів забезпечити взяття на баланс комунального фонду житлових будинків та інших споруд, які належали колишнім церковним громадам та релігійним об'єднанням. У разі потреби дозволялося використовувати згадані споруди під приміщення сільрад, школи, клуби, хати-читальні, бібліотеки, лікарні, дитячі садки та ясла, медпункти та інші культурно-соціальні заклади, забезпечивши служителів релігійних культів іншими приміщеннями. Передача приміщень мала проводитися рішенням виконкомів окружних та міських рад (ДАЗО 6: 93).

10 квітня 1949 р. Мукачівський міськвиконком прийняв рішення № 641 «О передаче здания, занимаемого правлением православной епархии, под Дом пионеров». У документі зазначалося, що у зв'язку з крайньою необхідністю в організації міського будинку піонерів потрібно звернутися до облвиконкому з клопотанням про передачу споруди єпархіального управління та парку біля нього (ДАЗО 7: 165). Керівництво облвиконкому спрямувало рішення до уповноваженого ради А. Шерстюка. Останній відзвітував, що приміщення збудоване на кошти православної церкви та в ньому зареєстровано ще й чоловічий монастир. Передачу приміщення він вважав «преждевременным и в данное время политически вредным» (ДАЗО 7: 166). Про цей висновок секретар облвиконкому М. Попович повідомив до Мукачева, наголосивши, що дане клопотання потрібно порушити пізніше, через певний проміжок часу (ДАЗО 7: 164).

Керівництво КП(б)У в центрі та на місцях активно слідкувало за проявами релігійності членів партії. 25 березня 1948 р. секретар

Мукачівського окружного комітету по кадрам Шурчилов повідомляв завідувачу шкільним відділом Закарпатського обкому Гончаренко, що за рішенням бюро за антипартійний проступок – вінчання в храмі – було виключено з партії та відділом освіти звільнено з роботи К. Ващенко (ДАЗО 2: 16).

Обласний уповноважений регулярно отримував письмові інструкції від республіканського та всесоюзного уповноважено Ради у справах РПЦ. Згідно звіту, І. Ромер протягом 1947 р. він також отримував настанови безпосередньо під час зустрічей з керівництвом. З 26 липня по 3 серпня 1947 р. в області перебував член Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР І. Іванов. У січні та в серпні того ж року в Ужгород приїздив уповноважений Ради у справах РПЦ по УРСР П. Ходченко. З ним І. Ромер також три рази зустрічався у Києві. Крім названих осіб, обласний уповноважений мав зустрічі з заступником уповноваженого ради по УРСР Г. Катуніним, членом ради В. Соколовим, уповноваженим ради по УРСР П. Вільховим, заступником уповноваженого М. Сазоновим (ДАЗО 5: 3). Список названих імен свідчить про те, що керівництво зверху приділяло важливе місце становищу церкви в Закарпатській області.

Обласних уповноважених періодично викликали до всесоюзного та республіканського центру для участі в навчальних семінарах, конференціях, інструктажах. Наприклад, з 5 по 21 лютого 1948 р. уповноважений у справах РПЦ по Закарпатській області І. Ромер брав участь у семінарі в Москві. Фінансові витрати на проживання та подорожні компенсувалися чиновнику із бюджету Ради, а транспортні витрати покладалися на обласне керівництво (ДАЗО 4: 73).

16 квітня 1947 р. П. Ходченко вислав закарпатському уповноваженому копію листа Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР за № 209/с (1 квітня 1947 р.). Аналізуючи зміст документу, розуміємо, що воно до Закарпаття не мало ніякого значення та не могло братися «для керівництва». Мова йшла про те, що якщо церковні організації придбали майно до Жовтневої революції, то, згідно декрету від 23 січня 1928 р., воно вважалося націоналізованим. Після революції і до 22 серпня 1945 р. церковні організації не мали права юридичної особи і не могли купляти майно (ДАЗО 4: 40). Таким чином, ні союзний, ні республіканський уповноважені не брали до уваги той факт, що Закарпатська область тільки після Другої світової війни ввійшла до складу СРСР.

У 1948 р. святкування Пасхи припадало на 2 травня. У зв'язку з цим заступник голови Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР С. Белишев розіслав інструктивні листи усім уповноваженим по областям. У документі вказувалося, що треба забезпечити безпе-

решкодний доступ до храмів для проведення релігійних обрядів та поінформувати союзний центр про хід святкування (ДАЗО 5: 44). 8 травня 1948 р. новопризначений уповноважений у справах РПЦ по Закарпатській області Г. Панченко відзвітував за домовленістю до Москви та Києва. У документі вказувалося, що було підготовлено та розіслано, за підписом уповноваженого і голови облвиконкому, листи до голів окружкомів. У окремих чиновників на місцях розпорядження, щодо святкування Пасхи викликало не зовсім правильне враження. У зв'язку з цим уповноваженого викликав для пояснень секретар обкому КП(б)У по пропаганді «и задал вопрос: на основании чего мною были написаны письма председателям окрисполкомов, и когда я сослался на ваше распоряжение, то секретарь обкома КП(б)У остался удовлетворен» (ДАЗО 5: 64). У звіті наводилися приклади святкувань Пасхи в різних храмах. Так, в Ужгороді святкування проходило «хорошо, верующие были в приподнятом настроении, помного святили куличей и пасх». Кореспондентом обласного відділення Радіотелеграфного агентства України було підготовлено передачу для закордону під назвою «Празднование праздника Пасхи православными в Закарпатье» (ДАЗО 5: 65). Текст радіопередачі було відіслано разом зі звітом.

У звіті за 1 квартал 1947 р. детально повідомляється про зловживання місцевих органів влади щодо православної церкви. Уповноважений наводить ряд прикладів у Хустському, Тячівському та інших районах області, коли від священників відбирали земельні ділянки, наділені вже радянською владою. Протягом перших трьох місяців 1947 р. до Ради у справах РПЦ при Закарпатському облвиконкомі представники православної церкви зверталися з наступними питаннями: 1) скарги на невиконання директив облвиконкому відносно наділення земельними ділянками в особисте користування священникам; 2) аналогічні звернення щодо конфіскації земель у монастирів; 3) скарги на незаконні поставки та повинності від чернецтва та білого духовенства; 4) скарги на агітацію з боку греко-католицьких священників проти православної церкви (ДАЗО 4: 33). П. Лінтур характеризує повсякденне життя православного духовенства. Вказує, що їх матеріальний рівень незадовільний, прибутки з приходів невеликі, живуть в основному від виконання треб. Органи влади надали священникам змогу купити одяг по державним цінам. Окремо в звіті зустрічаємо інформацію про релігійну обрядність населення краю. Уповноважений зазначав, що в останній час відвідуваність храмів зростала, та пояснював цей факт «религиозной консервативностью», «напряженной борьбой между православной и униатской церквями», «прибытием из восточных областей нового контингента верующих».

Разом з тим збільшилася кількість проведення релігійних обрядів: хрещення, вінчання, похорони (ДАЗО 4: 34).

1 квітня 1949 р. заступник голови Закарпатського облвиконкому М. Куц повідомив голову виконкому Іршавської окружної ради Капітана, що до облвиконкому поступила скарга від православного монастиря в с. Дубрівка про конфіскацію 4 га землі. Чиновник нагадував, що, згідно рішення уряду СРСР, за православними монастирями закріплені всі земельні угіддя, якими вони користувалися на той час. У зв'язку з цим обласне начальство вимагало повернути монастирю відібрану землю (ДАЗО 7: 71). Аналогічний лист був відправлений до керівництва Хустського окружної ради щодо вирішення питання з вилученням земельної ділянки Свято-Миколаївського чоловічого монастиря в с. Іза (ДАЗО 7: 112). Через ігнорування вирішення питання 21 липня 1949 г. голова облвиконкому І. Туряниця повторно вимагав надіслати відповідь (ДАЗО 7: 114). Через три місяці І. Туряниця направляє голові Хустського окрвиконкому Д. Тимко третє розпорядження під грифом «таємно». Крім вимоги негайно повідомити про результат з монастирською землею, обласний керівник жорстко критикує підлеглих. «Облсполком обращает Ваше внимание на безответственное Ваше отношение к выполнению наших указаний и распоряжений и предупреждает Вас, что повторение подобных фактов будет рассматриваться как злостное невыполнение директивных указаний облсполкома с вытекающими отсюда последствиями» (ДАЗО 7: 115). Нарешті, 9 листопада 1949 р. Д. Тимко повідомив, що 14 серпня того ж року була створена комісія у складі республіканського уповноваженого у справах РПЦ П. Ходченка, обласного уповноваженого А. Шерстюка та представників Хустського округкому. Комісія запропонувала виділити для монастиря земельну ділянку навпроти обителі, яка була досить поганої якості. Через це настоятель монастиря архімандрит Матфей (Вакаров) не погодився з пропозицією, а вимагав повернути назад попередні наділи. У документі зазначається, що ділянки, якою володів монастир, передані та знаходяться в масивах колгоспів с. Іза та м. Хуст (ДАЗО 7: 115).

Окремі православні громади, відкрито висловлювали своє незадоволення політикою місцевої влади щодо церкви. 30 березня 1946 р. керівники православної парафії в с. Тереля Тячівського округу звернулися до Народного комісаріату УРСР в Києві з скаргою на діяльність місцевої влади. Селяни зазначали, що прагнули визволення з-під влади іноземних загарбників та виступали за возз'єднання з Радянською Україною. Однак, з встановленням нової влади місцеві сільради «...нас, православных, начали притеснять, отбирают от нас церковную

землю, церковний дом и оставляют нас без всякой помощи, как мы будем существовать дальше. Мы спрашиваем, почему это делают. Они говорят: нам позволяет и приказывает компартия. Вопрос. Почему католикам и греко-католикам этого не приказывают? Ихние сельсоветы не отбирают церковную землю, а не церковные дома» (ДАЗО 3: 1–2). Уповноважений Ради у справах Руської православної церкви при Раді Міністрів УРСР П. Ходченко переслав дане звернення голові Закарпатського облвиконкому І. Туряниці. У супровідному листі він просив прийняти термінові заходи для ретельної перевірки викладених у зверненні селян фактів, та в разі їх підтвердження, до не гайного усунення ненормальної ситуації та «антисоветской практики местных властей по отношению к православной церкви» (ДАЗО 3: 3). 17 червня 1946 р. на лист П. Ходченка відповів обласний уповноважений ради П. Лінтур. Чиновник відзначив, що знайомий з таким положенням речей та приймав багато раз міри для усунення «ненормального положення», але відповідні заходи не завжди знаходили достатню підтримку в компетентних органів (ДАЗО 3: 4). Реакція Києва була досить жорсткою. 18 січня 1947 р. обласний уповноважений отримав інструкцію повідомляти обком партії та голову облвиконкому про всі факти невиконання розпоряджень, позаяк ця діяльність є «прямым нарушением служебной, а в некоторых случаях и партийной дисциплины» (ДАЗО 4: 1).

Зверталися до Києва з протестами і окремі православні священники. 2 жовтня 1946 р. республіканський уповноважений П. Ходченко отримав скаргу від священника з с. Великі Лучки на Мукачівщині І. Семедія. Священнослужитель повідомляв, що сільська рада с. Луково Іршавського округу конфіскувала від нього 3 га землі (ДАЗО 3: 8). Листа переслали для розгляду голові облвиконкому І. Туряниці та секретарю обласного комітету партії Пінчуку. П. Ходченко вказував, що земельну власність від І. Семедія відібрали незаконно. Ділянка була виділена на основі декрету Народної Ради Закарпатської України та перебувала в користуванні на правах власності (ДАЗО 3: 26). Очевидно, аналогічних скарг надходило до столиці УРСР чимало, що змусило Раду у справах РПЦ підготувати окремий лист до керівництва Закарпатської області. 3 жовтня 1946 р. П. Ходченко, намагаючись уникнути подібних випадків з неправильним трактування земельного законодавства, підготував детальну інструкцію. У документі вказувалося, щоб облвиконком і місцеві органи влади застосовували щодо православного духовенства пункт 5 Постанови № 662 Закарпатського облвиконкому від 19 серпня 1946 р. Згідно цього пункту землі, наділені декретами НРЗУ не підлягають конфіскації (ДАЗО 3: 27).

У фонді Р-195 виявлено деякі матеріали, що стосуються діяльності єпископа Нестора (Сидорука). 2 червня 1947 р. республіканський уповноважений у справах РПЦ П. Ходченко просив свого новопризначеного підлеглого на Закарпатті І. Ромера, «в тактовній формі запропонувати Мукачівсько-Ужгородському єпископу Нестору написати в трьох примірниках автобіографію» на предмет його реєстрації. До автобіографії було потрібно додати по одній фотографії «в звичайному архієрейському одязі» (ДАЗО 4: 47). 1 липня 1947 р. колишній уповноважений у справах РПЦ по Закарпатській області П. Лінтур підготував доповідну записку про відносини єпископа Нестора та місцевого духовенства і відправив її на ім'я Г. Карпова до Москви. Він кваліфікував окремі конфлікти між архієреєм та священниками як факт, «могутий принести большой вред нашей стране в смысле политическом» (ДАЗО 4: 55). Перший аспект, за словами П. Лінтура, полягав у користолюбстві і жадібності керуючого єпархією. Чинownik вказував, що владика ліквідував Єпархіальну раду та оточив себе родичами та земляками. «Стал распоряжаться имуществом и средствами епархии самовольно по своей прихоти». У записці наведено ряд фактів, що згруповані у шість позицій: 1) У 1946 р. через фінансові органи області єпископ обміняв угорську валюту на карбованці, в еквіваленті близько 100 тис. крб. Ці кошти були зібрані від духовенства, але після обміну не були їм повернуті та використані для потреб єпархії. 2) Зловживання під час передачі Мукачівського монастиря. 3) Купівля автомобіля в Києві по завищеній ціні. 4) Побори з духовенства та чернецтва. 5) Залишення для власних потреб матеріальної допомоги духовенству. 5) Рукоположення священників за гроші. Підводячи підсумки, колишній уповноважений наголошував, що діяльність єпископа Нестора підриває авторитет радянської влади на Закарпатті та шкодить поверненню греко-католиків до православ'я (ДАЗО 4: 55–57).

Копія цієї ж доповідної записки була відправлена П. Лінтуром на ім'я патріарха Московського Алексія I (ДАЗО 4: 85–86). У супровідному листі він просить першосвятителя допомогти вийти із ситуації, що склалася. Припускаємо, що документ не потрапив до патріарха, а опинився в руках голови Ради у справах РПЦ Г. Карпова. 19 серпня 1947 р. він переслав доповідну записку голові Закарпатського облвиконкому І. Туряниці з проханням «указать тов. Линтуру на недопустимость с его стороны, как члена ВКП(б), вступать в переписку по вопросам православной церкви непосредственно с патриархом» (ДАЗО 4: 83). 26 серпня того ж року голова облвиконкому відзвітував у Москву, що колишній уповноважений зрозумів значення допущеної ним помилки і відкликає листа патріарху (ДАЗО 4: 82).

У підсумковий звіт за 1947 р. І. Ромер надає різко негативну оцінку

єпископу Нестору. Згадуючи скаргу свого попередника П. Лінтура на діяльність архієрея, він зазначає, що вона була написана «с позиції православного веруючого, жалячого видетъ в православном єпископе подлинного “святителя”» (ДАЗО 5: 13). За словами уповноваженого, до нього також зверталися неодноразово представники духовенства з подібними звинуваченнями, просячи втрутитися у дану ситуацію. «Єпископ Нестор, скомпрометировавший себе в глазах не только православного, но и униатского духовенства, представляет собою якобы гласное препятствие в деле воссоединения униатов с православными в Закарпатье». І. Ромер рекомендував перевести єпископа Нестора із Мукачівсько-Ужгородської єпархії в інше місце, а на його посаду призначити архієпископа Макарія (Оксіюка) або єпископа Антонія (Пельвецького) (ДАЗО 5: 14).

17 січня 1947 р. Рада у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР санкціонувала виконання рішення Закарпатського облвиконкому від 2 грудня 1946 р. про передачу монастиря на Чернечій горі православної церкві (ДАЗО 4: 24). У звіті за 1 квартал 1947 р. обласний уповноважений П. Лінтур детально розписав сам процес передачі (ДАЗО 4: 31–32). Це загальновідомі факти, не будемо на них детально зупинятися.

Важливий секретний документ щодо організації святкування Успіння Пресвятої Богородиці в Мукачівському монастирі в 1947 р. Його підготував уповноважений Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів УРСР П. Ходченко та вислав на розгляд обласному керівництву в Ужгород. Показовою є навіть сама назва документу – «Соображения по вопросу намечающегося православным духовенством проведения традиционного праздника “Успения” на Мукачевской горе в Закарпатской области». П. Ходченко зазначав, що Рада у справах РПЦ вважає проведення святкування за участі шести архієреїв доцільним, використавши цю подію серед інших міроприємств по возз'єднанню греко-католиків з православною церквою. Уповноваженим було розроблено план підготовки святкування та виділено п'ять основних позицій. Зокрема, забезпечення делегації від екзархату України своєчасний виїзд в Мукачево (літаком чи потягом); передачу з Львівського єпархіального управління друкованих видань: «Святий Петро» Г. Костельника, матеріали Львівського собору, журнали «Єпархіальний вісник»; забезпечення в дні святкування показу кінострічки «Львівський собор»; забезпечення охорони правопорядку, медичної допомоги і т. д. (ДАЗО 4: 77–78).

Аналітичні дані містить звіт уповноваженого Ради у справах РПЦ за третій квартал 1947 р. І. Ромер вказував, що кількість православних церков зросла з 210 до 212, за рахунок передачі від греко-ка-

толиків храмів у Старому Давидкові на Мукачівщині та в м. Свалява. Щодо кількості духовенства, то на початок кварталу їх налічувалося 138 священників і 7 дияконів. Вибуло двоє осіб (один помер, інший виїхав до Чехословаччини внаслідок оптації). Отримали рукоположення із дияконів 2 особи, в диякони також 2 чол., прибуло з інших єпархій і заштату 2 осіб. Таким чином, кількість священства збільшилася до 140 священників і відповідно 7 дияконів. За 2 та 3 квартал 1947 р. уповноваженим було прийнято 312 відвідувачів. Серед них єпископ Нестор (Сидорук) (10 разів), єпископ Станіславський Антоній (Пельвецький) (3 рази), архієпископ Львівський і Тернопільський Макарій (Оксіук) (1 раз); священники – 210 чол.; члени церковних рад – 20 чол.; мирян – 22 чол.; представників радянських органів – 46 чол. Під час візитів ставилися різні питання. Наприклад, єпископ Нестор піднімав проблему передачі православної церкви приміщення резиденції греко-католицького єпископа в Ужгороді, собору в Мукачеві та храму в Сваляві. Просив надати допомогу в організації і проведенні святкування 28 серпня 1947 р. на Чернечій горі. Уповноважений вказував, що питання щодо передачі майна від греко-католиків знаходяться в стадії вирішення, а інші прохання були своєчасно і позитивно вирішені (ДАЗО 4: 92). Прохання монастирів, церковних рад та духовенства з приводу виділення землі, будівельних матеріалів, палива, корму для худоби, зон для заготівлі сіна в більшості випадків також були позитивно вирішені.

Протягом 2 та 3 кварталів уповноважений зробив 12 виїздів по області з метою вивчення окремих проблем православної церкви. Найбільше візитів він здійснив у Мукачево (10 разів), що було викликано з необхідністю: ознайомлення з становищем та діяльністю церкви на основі даних єпархіального управління та розмов з правлячим архієреєм; вивченням становища Мукачівського монастиря та його бібліотекою; вилученням із монастирської бібліотеки шкідливої літератури; передачі архіву монастиря державному обласному архіву та експонатів для краєзнавчого музею; вивчення фактів, викладений П. Лінтуром у заяві від 1 липня 1947 р. (факти не підтвердилися); виявлення древніх православних храмів, захоплених раніше греко-католиками; проведення на місці міроприємств, пов'язаних з підготовкою свята 28 серпня 1947 р.; надання допомоги в облаштуванні господарства Мукачівського монастиря (ДАЗО 4: 93). Виїзди в села (Домбоки, Ракошино, Руське, Великі Лучки, Горонда) були пов'язані з проведеними в цих населених пунктах відпустами, під час яких на престольне свято збиралося значна кількість вірників з навколишніх сіл. Уповноважений наводить приклади кількості учасників святкувань. Так, у селах Горонда і Руське Мукачівського округу було присутні

2–3 тис. вірників, а відпуст в Липчанському монастирі зібрав до 15 тис. вірників, в тому числі до «50 % униатів» (ДАЗО 4: 94). Окремо відмічалася патріотична діяльність православного духовенства та їх архієрея. У звіті наводиться приклад виступу владики Нестора на зборах слов'янського активу в Ужгороді. Зокрема він завершив виступ наступними словами: «И если начало последней военной бойни наша Родина встречала с сознанием: “Наше дело правое. Победа будет за нами”, то и теперь в правом деле объединения славянских народов мы можем уверенного говорить: это дело правое, и поэтому оно победит» (ДАЗО 4: 95).

Описуючи релігійність населення Закарпаття, І. Ромер наголошував, що відвідуваність храмів збільшуються. До церков ходили не тільки жінки похилого віку, але й молоді жінки та чоловіки, підлітки та діти. Аналізуючи ситуацію в Ужгородському храмі, уповноважений підкреслював, що там чоловіків буває не багато. В селах ситуація відрізнялася, серед вірників «можно видеть много мужчин в работоспособном возрасте и много подростков – учащихся». У храмах можна було бачити лікарів, навіть, в якості церковного старости, вчителів, військових, комсомольців і комуністів. Зростала кількість виконання церковних обрядів: хрещень, вінчань, похорон. Наприклад, директор неповної середньої школи в с. Горінчово Буряк ховав свою померлу дитину по церковному обряду, «заставив при этом своих учеников нести хоругви». І. Ромер зазначав, що вінчаються військові, комсомольці, комуністи, але просять священників проводити обряди таємно. Спостерігалось збільшення кількості хрещення дорослих вірників та підлітків (ДАЗО 4: 97). В с. Горонда Мукачівського округу єпископ Нестор рукоположив у сан диякона Якіма Бабинця, який працював судовим слідчим в Рахівському окрузі. У висновках до звіту знаходимо твердження, що в умовах Закарпатської області повинна бути максимально посилена робота по підвищенню політичного та культурного рівня трудящих і особливо молоді, спрямована на те, «чтобы сделать каждого труженика сознательным строителем коммунизма в нашей стране» (ДАЗО 4: 98).

Квартальні звіти доповнює та узагальнює підсумковий звіт за 1947 р. Він, як і більшість документів даного фонду, позначений грифом «цілком таємно» та має обсяг 21 сторінку. Подамо його коротку характеристику, звертаючи увагу на головні аспекти. Матеріал у звіті розподілено за тематичним принципом та згруповано у шість розділів: фактори, що впливають на роботу уповноваженого; керівництво роботою уповноваженого зверху; виїзди уповноваженого на місце; прийом уповноваженим відвідувачів; становище і діяльність православної церкви в Закарпатській області; стан релігійності

(ДАЗО 5: 2–22). Інформація всіх частин документу носить важливий характер, через свою недоступність у минулому. Розкриваючи нюанси роботи уповноваженого, І. Ромер вказував, що прожитковий мінімум при невисокій зарплатні по посаді забезпечується шляхом читання платних публічних лекцій на політичні та економічні теми. Постачання він отримував на рівні з керівниками головних відділів облвиконкому, був забезпечений просторою квартирою в центрі міста. Уповноваженому було надано окремий кабінет в 30 м² та секретаря, що працював у окремій кімнаті. Крім обов'язків уповноваженого, чиновник виконував також партійні зобов'язання, читання лекції, виїзди в якості уповноваженого обкому КП(б)У тощо (ДАЗО 5: 2). Загалом партійна робота за 1947 р. зайняла в уповноваженого близько 30 днів.

Доповнюючи попередні кварталні звіти, уповноважений вказував, що здійснив 36 виїздів по області для вирішення різних питань. Вони стосувалися тих же проблем, котрі вказані вище у кварталному звіті, тільки певним чином була розширена їх географія. Збільшилася і кількість відвідувачів в уповноваженого (480). Доповнюючи попередню інформацію, І. Ромер вказував, що єпископи Антоній і Макарій відвідували його у зв'язку з обговоренням питання возз'єднання греко-католиків з православною церквою (ДАЗО 5: 6).

Найбільш цінний матеріал міститься у п'ятому розділі та стосується діяльності православної церкви. На кінець 1947 р. уповноваженим було зареєстровано 190 приходських храмів та на кожний із них складено облікову картку. Тільки 19 храмів були зведені із цегли, 55 – із каменю чи саманного матеріалу, інші ж 116 були дерев'яними (ДАЗО 5: 7). В області діяло 13 монастирів і скитів, п'ять скитів було зареєстровано уповноваженим як приходські храми (Колесарево, Іза, Приборжавське, Драгово, Горбки). Загальна кількість насельників в обителях складала 293 особи, в тому числі 89 ченців та 204 черниць. Описуючи становище православного духовенства, уповноважений наголосив, що 1 грудня 1947 р. помер «известный в Закарпатье архимандрит Алексей Кабалюк, один из старых деятелей ("столпов") того православного движения в Закарпатье, которое правительством тогдашней Австро-Венгрии рассматривалось как "москвофильство" и как государственная измена» (ДАЗО 5: 12).

У звіті знаходимо аналіз вікового стану православного духовенства. Так, із 140 священників і 7 дияконів тільки 10 % були молодого віку, від 24 до 27 років, та отримали рукоположення в роки війни або в післявоєнні роки, 17 священників (12 %) були за віком за 55 років. Половина священства складала ченці, які працювали на приходах. Критичною була ситуація з освітнім рівнем духовенства. Тільки 29 священників мали середню освіту, 4 чол. – вищу, із них середню

богословську освіту мали 23 чол., а вищу богословську – 2 чол.: прот. Г. Станканинець та ігумен Василій (Пронін). Інше духовенство мало закінчену початкову школу та різні чернечі та пастирські курси, що проводилися на території єпархії (ДАЗО 5: 12).

Критично в звіті оцінено місіонерську роботу православного духовенства, яка, за словами уповноваженого, по суті була відсутньою. Головною причиною такої ситуації була слабкий освітній рівень духовенства. Для підсилення цього напрямку роботи екзархат відправив у розпорядження мукачівського єпископа двох протоієреїв – Дмитра Плахтеєва та Бориса Шулькевича. Досить непередбачувана реакція правлячого архієрея на їх приїзд – «приняты єпископом весьма неприязненно, он поспешил написать в управление экзархии, чтобы их отозвали» (ДАЗО 5: 15). Після приїзду згаданих священників при Мукачівському монастирі були організовані одномісячні місіонерські курси. Провал у місіонерській роботі уповноважений покладав на єпископа: «Епископ Нестор неоднократно высказывался в том смысле, что в ускорении процесса воссоединения униатов с православными решающим фактором является не миссионерская деятельность среди униатов, которая может дать ощутимые результаты через десятки лет, а прямое вмешательство со стороны советской власти» (ДАЗО 5: 15).

Важливі для нас спостереження уповноваженого щодо релігійності населення та проведення обрядів. Доповнюючи попередні звіти, І. Ромер наводить цікавий приклад, що відбувся з ним у с. Троник на Виноградівщині. 19 жовтня 1947 р. уповноважений прибув зранку в село для проведення загальних зборів сільської партійної організації. Однак виявилось, що всі комуністи на чолі з секретарем парторганізації знаходяться в храмі на богослужінні. Таким чином, що розпочати збори, чиновник мусив дочекатися завершення літургії.

Протягом 1947 р. в православних храмах Закарпатської області було здійснено 4 818 хрещень, 1 528 вінчань та 2 610 похоронів. Особливо уповноваженого турбував ріст хрещень. Він наводив наступні цифри: в області природній приріст населення складав від 1,5 до 2 %, то відповідно, число хрещених дітей у 1947 р. мало складати від 1 800 до 2 400 осіб. У зв'язку з тим, що хрещень було на багато більше, відповідно І. Ромер робив висновок, що близько половини хрещених – це діти, що народилися раніше, підлітки та дорослі вірники (ДАЗО 5: 22).

Проаналізований звіт за 1947 р. був заслуханий на засіданні ради у справах РПЦ в Києві. У фонді Р-195 виявлено виписку із протоколу засідання Ради та відповідні рішення. Звіт було ухвалено та прийняті кілька важливих рішень. Зокрема, з метою посилення

процесу воз'єднання греко-католиків з православним в Закарпатті було ухвалено два варіанти міроприємств: 1) Включити в місіонерську роботу, крім єпископа Нестора, також Львівського архієпископа Макарія (періодичні виїзди з метою проповіді, звернення і т.д.). З цією метою єпископ Нестор спільно з архієпископом Макарієм повинні були розробити план місіонерської роботи, із затвердженням митрополита Іоанна. Патріархія ж мала виділити окремий грошовий фонд на місіонерську роботу. Згадані міроприємства повинні були закінчитися до Великого посту. 2) Внаслідок того, що серед певної частини православного духовенства з'явилися несприятливі відносини до єпископа Нестора, пропонувалося його перевести в іншу єпархії (в м. Чернівці), а на його місце тимчасово направити із м. Станіславів єпископа Антонія (Пельвецького), залишивши за ним, як економічну базу також і Станіславську єпархію (ДАЗО 5: 31). Крім того, члени ради пропонували митрополиту Іоанну направити в Закарпаття кількох кваліфікованих, з богословською і середньою богословською освітою священників для місіонерської роботи серед греко-католиків. Окремо йшлося про Львівський «Єпархіальний вісник», котрий передбачалося перетворити на міжєпархіальне видання та використовувати й для потреб місіонерської роботи на Закарпатті (ДАЗО 5: 32).

15 березня 1948 р. уповноважений Ради у справах РПЦ підготував звіт за 1 квартал, вказуючи, що переходить на роботу в іншу область. Аналізуючи роботу місіонерських курсів при єпархіальному управлінні, І. Ромер зазначає, що вони не досягли бажаного результату. Головною причиною цього став неправильний підбір слухачів. Хід місіонерської роботи в області уповноважений оцінював також не дуже схвально. «Православные священники уклоняются от этой деятельности. В этом отношении успешно действуют отнюдь не духовные лица» (ДАЗО 5: 37). Активістами в передачі храмів, згідно звіту, виступали сільські активісти, часто голови і секретарі сільських рад, секретарі парторганізацій. Серед головних подій, які відбулися на початку року, це в першу чергу було переміщення єпископа Нестора на Курську єпархію (ДАЗО 5: 36).

Матеріали фонду Р-195 доповнює інформація, виявлена нами в обласному та окремих окружних партійних фондах. У описі № 1 фонду П-1 виявлено піврічні та річні звіти уповноваженого Ради у справах РПЦ на ім'я голови облвиконкому та секретаря обкому КП(б) У (ДАЗО 1: 15–46). Звіти в цілому дублюють факти, проаналізований нами вище. Однак, іноді знаходимо й нові дані, що розкривають окремі аспекти історії православної церкви. Повідомляючи про рукоположення в священницький сан Я. Бабинця, уповноважений доповнює, що він закінчив 4 класи духовної семінарії в м. Бітоль

у Сербії. Крім Бабинця, в 1947 р. були посвячені у священний сан двоє осіб, котрі працювали на державній роботі. Це Іван Глеба, 1913 р. н., випускник семінарії, працював вчителем, та Олександр Рацин, 1916 р. н., працював фінінспектором в Мукачеві (ДАЗО 1: 38).

Важливі документи зберігається в раніше засекречених фондах Державного архіву Закарпатської області. Серед них фонди Р-194, П-1 та П-9. Наповнення цих фондових одиниць має свою специфіку та значно відрізняється від інших фондів. Гриф «таємно» та «цілком таємно» надає джерелам ще більшої важливості та унікальності. Обмежившись лише трьома роками історії Закарпатської області в складі УРСР, нам вдалося прослідкувати специфічні риси державної політики та розвитку православ'я. Вивчені документи згруповані в чотири групи: матеріали, що стосуються державної політики щодо церкви та місцевого уповноваженого у справах РПЦ; документи про зловживання місцевих органів влади, скарги представників духовенства та вірників; інформація щодо діяльності єпископа та монастирів; узагальнюючі звіти уповноважених. Виявлені факти дають можливість більш наближено відтворити розвиток православної церкви на Закарпатті та заповнити «білі плями» її історії.

ЛІТЕРАТУРА

Вісник 1945 - Вісник Народної Ради Закарпатської України. 1945. 1 травня. С. 114–115.

ДАЗО 1 - Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 392. Информации, отчеты уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви, религиозных культов о работе, передаче православным греко-католического собора, наличии религиозных культов области (январь 1947 г. – январь 1948 г.). На 46 арк.

ДАЗО 2 - ДАЗО. Ф. П-9. Мукачевский окружной комитет КП(б)У. Оп. 1. Спр. 47. Справки и отчеты о проведении политико-массовой работы в округе, о ликвидации неграмотности и малограмотности. О колхозном строе сельского хозяйства и другое (2 марта 1948 г. – 3 ноября 1948 г.). На 33 арк.

ДАЗО 3 - ДАЗО. Ф. Р-195. Виконавчий комітет Закарпатської обласної Ради депутатів трудящих. Оп. 1. Спр. 18. Переписка с Советом Министров СССР, УССР по вопросам работы православной церкви (религиозных культов области) (30 марта 1946 г. – 31 декабря 1946 г.). На 72 арк.

ДАЗО 4 - ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 1. Спр. 51. Переписка с уполномоченным Советом по делам православной церкви при Совете Министров Украинской ССР по вопросам работы религиозных культов области (18 января 1947 г. – 26 декабря 1947 г.). На 142 арк.

ДАЗО 5 - ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 1. Спр. 92. Переписка с Советом по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР, УССР о работе религиозных культов области (3 января 1948 г. – 28 сентября 1948 г.). На 129 арк.

ДАЗО 6 - ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 1. Спр. 93. Переписка с уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР, УССР, с исполкомами городских, окружных Советов депутатов трудящихся о работе религиозных культов в области (20 января 1948 г. – 27 декабря 1948 г.). На 156 арк.

ДАЗО 7 - ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 4. Спр. 29. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР и уполномоченным Совета по делам религиозных культов по УССР, с исполкомами окружных и городских Советов депутатов трудящихся о работе религиозных культов. Квартальные статистические и информационные отчеты по этим вопросам (3 января 1949 г. – 19 декабря 1949 г.). На 191 арк.

ДАЗО 8 - ДАЗО. Ф. Р-544. Уповноваженого Ради у справах Руської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по Закарпатській області. Оп. 2. Спр. 2. Сведения о количестве православных церквей, православных священников и верующих по Закарпатской области (7.02.1946 г.). На 2 арк.

ДАЗО 9 - ДАЗО. Ф. Р-1490. Уповноваженого Ради у справах релігійних культів по Закарпатській області. Оп. 4 д. Спр. 2. Доповідна записка, звіти про становище православної церкви на Закарпатті, відомості про православні церкви і монастирі за 1947 рік. На 28 арк.

Данилець 2015 - *Данилець Ю.* Трансформації в житті православної церкви на Закарпатті в 1939–1945 гг. // Русин. 2015. № 2 (40). С. 61–79.

Данилець, Міщанин 2013а - *Данилець Ю., Міщанин В.* Православна церква на Закарпатті в умовах становлення радянської влади (1944–1950 рр.) // Русин. 2013. № 4 (34). С. 88–112.

Данилець, Міщанин 2013б - *Данилець Ю., Міщанин В.* Православна церква на Закарпатті в часи «сталінщини» (1946–1953 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»; [Редкол.: М. Вегеш (голова) та ін.]. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2013. Вип. 1 (30). С. 46–56.

REFERENCES

Visnyk Narodni' Rady Zakarpats'koi' Ukra'ny (1945). 1st May. pp.114-115 (In Ukrainian).

The State Archives of Transcarpathian Region (DAZO). Fund P-1. List 1. File 392.

The State Archives of Transcarpathian Region (DAZO). Fund P-1. List 1. File 392.

The State Archives of Transcarpathian Region (DAZO). Fund P-9. List 1. File 47.

The State Archives of Transcarpathian Region (DAZO). Fund R-195. List 1. File 18.
The State Archives of Transcarpathian Region (DAZO). Fund R-195. List 1. File 51.
The State Archives of Transcarpathian Region (DAZO). Fund R-195. List 1. File 92.
The State Archives of Transcarpathian Region (DAZO). Fund R-195. List 1. File 93.
The State Archives of Transcarpathian Region (DAZO). Fund R-195. List 4. File 29.
The State Archives of Transcarpathian Region (DAZO). Fund R-544. List 2. File 2.
The State Archives of Transcarpathian Region (DAZO). Fund R-1490. List 4s. File 2.

Danilets, Yu. (2015) Transformation in the life of Orthodox Church in the Carpathian region in 1939–1945]. *Rusin*. 2 (40). pp. 61-79 (In Russian). DOI: 10.17223/18572685/40/5

Danilets, Yu. & Mishchanyn, V. (2013) The Orthodox Church in Transcarpathia in the conditions of the establishment of Soviet power in 1944–1950. *Rusin*. 4 (34). pp. 88-112 (In Ukrainian).

Danilets, Yu. & Mishchanyn, V. (2013) Pravoslavna tserkva na Zakarpatti v chasi "stalinshchini" (1946–1953 rr.) [The Orthodox Church in Transcarpathia in times of "Stalinism" (1946–1953)]. *Naukoviy visnik Uzhgorods'kogo universitetu. Seriya: Istoriya*. 1 (30). pp. 46-56.

Данилец Юрий Васильевич – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» (Україна).

Данилец Юрий Васильевич – кандидат исторических наук, доцент кафедры истории Украины Ужгородского национального университета (Украина).

Danilets Yuriy - Uzhhorod National University (Ukraine).

E-mail: jurijdanilec@rambler